

Pracovitost nelze přisoudit

JAKUB RÁKOSNÍK
historik

Výsměch sociální a kulturní antropologii patří k oblíbenému koloritu domácích debat. Lze tomu do jisté míry i rozumět, protože právě tento obor má nemalý podvratný potenciál. Málokteré odvětví vědy totiž dokáže tak účinně podemílat přesvědčení o tom, že právě náš svět je ten normální, či ještě lépe přirozený, nebo dokonce ten nejlepší z možných.

Antropologové spolu s historiky mohou snést množství důkazů o tom, že přesně tohle si o sobě myslela patrně úplně každá lidská společnost od pravěku po dnešek a vždy k tomu poskytovala nejrůznější sofistikované argumenty od náboženských přes mravoučné až po vědecké – podobně jako to dokážeme i my dnes na obhajobu našeho řádu.

Reagovat na takové relativizace může čtenář v principu třemi způsoby. Buď jej dovedou k reflexi svých vlastních názorových pozic, které dosud považoval za nezpochybnitelné, což ale zároveň nemusí nutně znamenat, že je do budoucna odmítne. Taková reflexe je spíše cestou k odmítnutí jakýchkoli forem fundamentalismu. Není nevyhnutelnou cestou k nihilismu či odmítnutí výdobytků svého civilizačního okruhu.

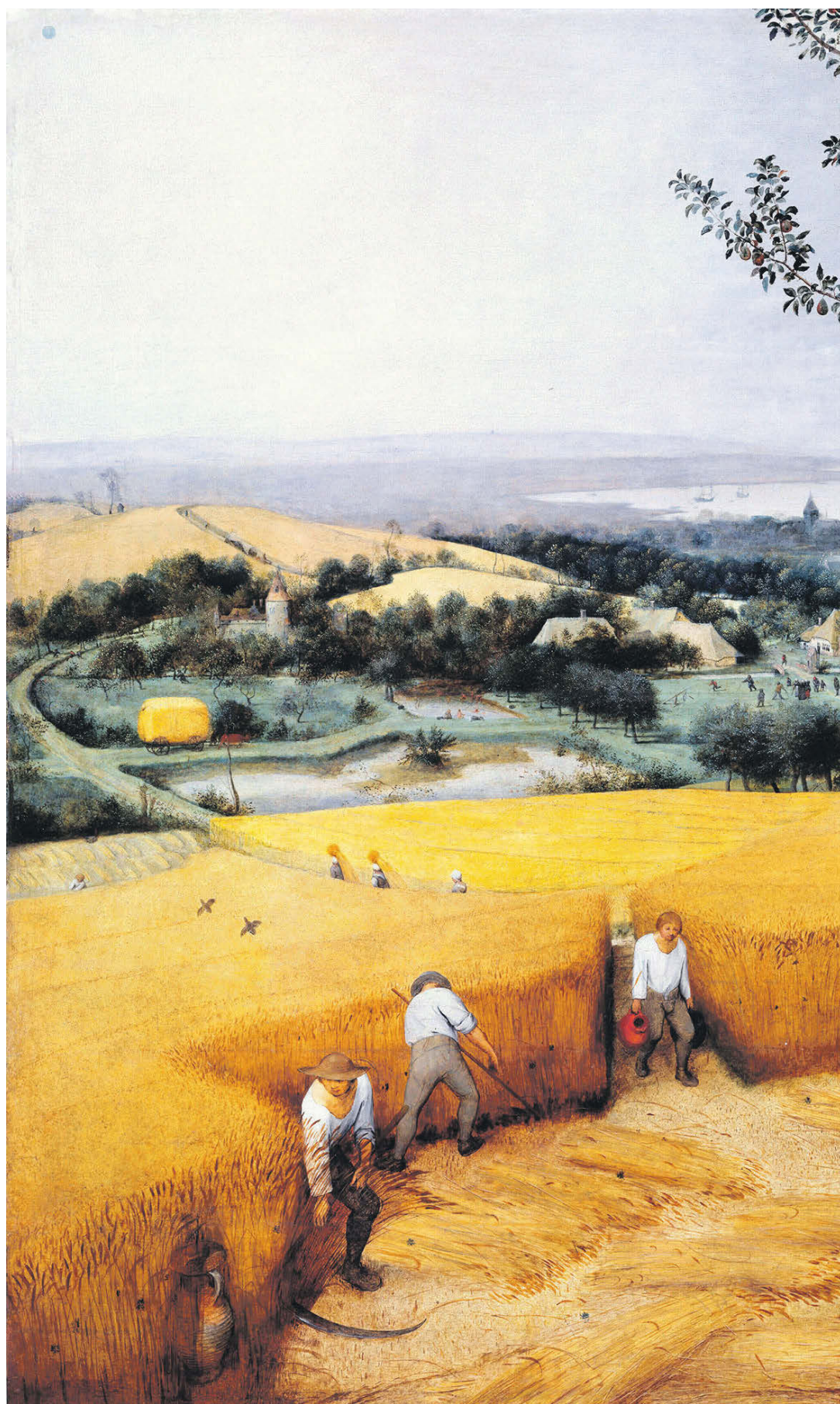
Může ale také propadnout malomyslnosti nad zkažeností současného světa a žádat jeho radikální systémovou přestavbu.

Nevydá-li se ani touto cestou, pak mu patrně nezbude nic jiného než s odvoláním na zdravý rozum odmítnout takové čtení jako nějakou škodlivou pavědu, když přece všichni víme, co je normální a přirozené.

Cambridgeský antropolog James Suzman tne do živého, když ve své nové knize postavil do centra pozornosti práci a lidskou píli. Jen málokterá lidská vlastnost je v moderních společnostech přijímaná tak kladně jako pracovitost. Podle sociologických průzkumů se zdá, že zrovna my Češi jsme v tomto postoji dokonce mimořádně důslední.

Výzkum Jedna společnost – různé světy publikovaný na jaře 2021 v tomto směru příznačně konstatoval: „Všemi postojovými skupinami prostupuje důraz na vlastní snahu a práci a s ní spojenou otázku zásluhovosti. Lidé napříč názorovým spektrem sdílejí pocit, že kdo chce, práci si vždycky najde, a proto souhlasí s tím, že základní podmínkou pro sociální podporu má být dostatečná snaha (např. pracovat) či zásluha (např. výchova dětí, v případě seniorů odpracovaná léta) jednotlivce. Pojetí zásluhovosti a její zdůvod-

Cambridgeský antropolog James Suzman tne do živého, když ve své nové knize postavil do centra pozornosti práci a lidskou píli. Jen málokterá lidská vlastnost je v moderních společnostech přijímaná tak kladně jako pracovitost. Podle sociologických průzkumů se zdá, že zrovna my Češi jsme v tomto postoji dokonce mimořádně důslední.

KONTEXT

lidské přirozenosti

FOTO: GOOGLE ART PROJECT

Opření o ekonomiku opožděných výnosů, chápali zemědělci mezilidské vztahy jako nadstavbu svého vztahu k půdě, která po nich vyžadovala práci.

nění je však mírně odlišné: pro skupinu pozitivních (tj. těch, kdo současný společenský pořádek v ČR oceňují jako uspokojivý, pozn. aut.) je odvozena spíše od neoliberálního imperativu na vlastní odpovědnost za svůj osud, u skupiny kritických (tj. těch, kdo jsou se současným společenským systémem v ČR spíše nespokojeni, pozn. aut.) tvoří jakýsi centrální integrační, a tím i do jisté míry disciplinační prvek společnosti. V obou případech ovšem vede k silnému přesvědčení, že kdo tvrdě nepracuje a nesnaží se, nemá ani na nic nárok, v případě druhé jmenované skupiny často ani na to být vůbec členem společenství (protože je nepřizpůsobivý, pozn. aut.)."

HOJNOST BEZ LOPOTY

Kam až naše paměť sahá, těžká dřina od rozbřesku do soumraku byla údělem dlouhých generací našich předků. Je to pravda? Neraď se smírujeme s tím, že v sociálních vědách vždy záleží na perspektivě, na onom pověstném úhlu pohledu, jak na nějaký – zpravidla důvěrně známý – jev pohlédneme v novém světle.

Historická věda se svými nezpochybnitelnými důkazy nám přisvědčí, že je to rozhodně pravda, která platí pro lidstvo od úsvitu starověkých zemědělských civilizací. Přitaká však také etnologie, archeologie, paleontologie či antropologie?

Naše paměť – a to i ta institucionalizovaná v podobě mohutných vědeckých pojednání z oboru historie – je velmi krátká a jako hotová věčnost se nám jen jeví.

Vždyť od průmyslové revoluce (nad kterou moji studenti často mávnou rukou jako něčím dávším z počátku 19. století, co se nás už skoro ani netýká) uplynulo méně než pouhých deset lidských generací (bereme-li standardní délku čtvrt století).

Jak dlouho je však na Zemi člověk? Dnes se má za to, že se homo sapiens oddělil jako samostatná vývojová linie nejpozději před třemi sty tisíci let. Je-li tomu tak, pak moderní tržní společnost vzešla z průmyslové revoluce představuje jen 0,06 % lidské historie.

Shodneme-li se, že zemědělství se objevuje zhruba v období 10 000 let př. n. l., jde stále jen o tři procenta lidských dějin. Navíc trvalo ještě dalších několik tisíc let, než se zemědělství stalo vůdčí formou produkce a vznikly komplexnější starověké civilizace.

Drtivá většina dějin rodu Homo se tedy odehrála v podobě jednoduchých a nepočetných společností

KONTEXT

lovců a sběračů, pro něž je charakteristické, že práci nepřisuzují valnou hodnotu a také se jí příliš nevěnují.

Členové kalaharského kmene Ju/hoansi, které Suzman sám empiricky studoval, věnují práci – tedy lovu a sběru – sotva patnáct hodin týdně. Hojnost přírodních zdrojů a jejich skromné potřeby nevyžadují větší nasazení. Nemají proto motiv akumulovat majetek pro horší časy, a proto ani soukromé vlastnictví pro ně není zažitou institucí.

I zkušení evropští antropologové se v případě obdobných kmenů během svých výzkumů těžko srovnávají s tím, když jim členové kmene berou jejich věci, aniž mají potřebu se jich zeptat či jeví známky studu, že se dopouští krádeže. Oni to vidí jinak, hanby je hoden ten, kdo není v prostředí hojnosti ochoten se rozdělit.

V méně příhodných podmínkách Evropy a Asie sice naši lovecko-sběračští předkové museli v pravěku patrně pracovat více, aby si vytvořili zásoby na zimní měsíce, to si však zase vyvážili dlouhou nečinností během nich. Proto Suzman může konstatovat, že po 95 % dějin našeho druhu nezaujímal práce v životech lidí ani zdaleka tak výsostné postavení jako dnes.

PODIVUHODNÁ NÁHODA

Jestliže tedy pracovitost člověka nemůžeme vysvětlit jeho přirozeností, musíme se pít po historických podmínkách, které z nás pilné a pracovitě tvory učinily. Klíč pro své vysvětlení Suzman nachází ve vztahu mezi živočišnými populacemi a energií, kterou jsou schopny vyprodukovat. Z tohoto úhlu pohledu lze dějiny člověka rozdělit do tří epoch, jež jsou organizovány kolem tří přelomových okamžiků. Těmi jsou: schopnost využívat oheň, zemědělská výroba a užití fosilních paliv.

Oheň si lidé osvojili asi před jedním milionem let. Díky tomuto energetickému zdroji se masivně rozšířilo spektrum potravy, kterou mohli naši předci konzumovat, a tím si obstarávat i vyšší přísun energie.

Už nebylo nutné silnými čelistmi drtit stonky a hlízy nebo syrové maso, a tak se začala proměňovat i člověčí tvář: zároveň s ustupujícími čelistmi se zvětšoval objem energeticky nesmírně náročného mozku.

Oheň vedl rovněž k pokročilejšímu společenskému chování, a tím i napomohl rozvoji lidské kreativity, včetně řeči jako nástroje komunikace. Data z rozborů genomů svědčí o tom, že populace pravěkých afrických lovců a sběračů se po většinu svých dějin vyznačovaly překvapivou demografickou stabilitou, což dává tušit, že museli také vést velmi udržitelný způsob života.

Podle čeho poměřovat úspěšnost civilizací? Pokud by kritériem úspěchu byla trvalost, tedy odolnost vůči času, pak by na jedné z vítězných příček stáli jihoafričtí Khoisané. Sice jich po konfrontaci s průmyslovou civilizací zbývá sotva sto tisíc, přesto se člověku vnucuje otázka: Bude naše civilizace také tak odolná a dlouhotrvající, jako byla ta jejich?

Proč část lidstva dala v době neolitu (zhruba před deseti tisíci let) přednost zemědělství před lovem

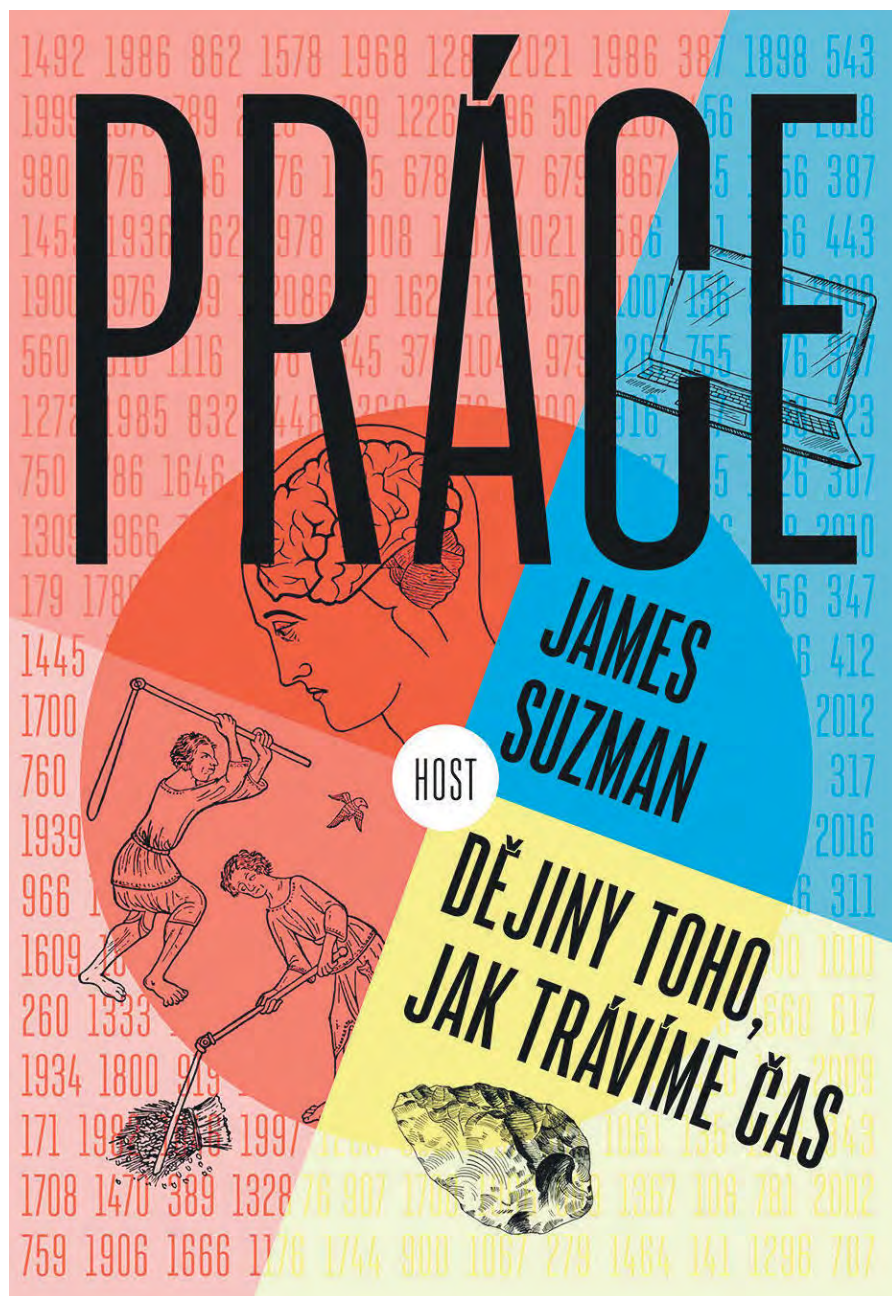
a sběrem, dodnes není jasné. Ještě víc matoucí je na celé věci fakt, že se to odehrálo nezávisle na více ro místech – v Asii, Africe, Americe i Oceánii.

Ani Suzman vysvětlení této epochální změny ve větším detailu nenabízí: „Třeba šlo jen o podivuhodnou náhodu. Mnohem spíše to však vypadá, že za tímto zdánlivě nepravděpodobným souběhem okolností stál řetězec klimatických, ekologických, kulturních, demografických a snad i evolučních příčin.“ Pro náš vztah k práci však šlo o epochální transformaci.

Je jisté, že lov a sběr v oné době přestaly dostačovat a stalo se tak patrně v důsledku uvedených změn. Jedině tak můžeme vysvětlit, proč se lidé začali věnovat zemědělství, i když kosterní pozůstatky dávných lovecko-sběračských předků byli častěji podvyživení, chudokrevní, častěji měli zdeformované kosti a rovněž je opakovaně potkávaly hladomory.

NAŠE REALITA

Zemědělství si vynutilo zcela odlišný způsob ekonomického myšlení. Lovecko-sběračské komunity spočívaly na ekonomice okamžitých výnosů. Mezilidské vztahy proto chápaly

Suzman není ani technologický optimista, ani prorok apokalypsy.

jako nadstavbu svého vztahu k životnímu prostředí, které se s nimi dělilo o potravu.

Proto byl i vztah těchto komunit k přírodě úplně jiný než v zemědělské či průmyslové civilizaci. Jsou součástí přírodního prostředí a žijí s pocitem, že pohostinné přírodní prostředí se s nimi dělí o bohaté zdroje, o něž se pak oni sami bez obtíží dělají s druhými.

Rovněž i jejich vnímání času proto bylo zcela odlišné. Nepotřebovali myslet na budoucnost, protože ta v jejich vysoce předvídatelném světě neměla valný význam. Pro lovce a sběrače čas není hodnotou, mají ho přebytek.

Naopak zemědělství fungovalo jako ekonomika opožděných výnosů. Zemědělec nejprve musí investovat svou práci do půdy s nejistým výsledkem. Opření o ekonomiku opožděných výnosů, chápali zemědělci mezilidské vztahy jako nadstavbu svého vztahu k půdě, která po nich vyžadovala práci.

Zemědělec žije s pocitem, že na úrodu mu vzniká nezadatelný nárok, který si vyděl svou prací. Jeho vztah k přírodnímu prostředí je rezervovanější. Z divoké přírody totiž zemědělci nic dobrého nekouká, jen nebezpečí. A rovněž musí kalkulovat s časem. Investuje do půdy práci

a vnímá to jako pohledávku. Zemědělec musí mnohem více myslet na minulost i budoucnost: jeho čas je investicí do práce a do úrody.

Zatímco lovci a sběrači stěžují porozumí našim rčením, jež sajeme doslova s mateřským mlékem, jako „čas jsou peníze“ či „bez práce nejsou koláče“, zemědělci jsou vlastní. Na rozdíl od lovce totiž pro zemědělce platí, že když bude více pracovat, bude se mít lépe.

V ekonomice okamžitých výnosů tato zásada neplatí: není důvod ulovit či nasbírat více, když se maso zkaží, plody shnijí a prodávat není komu, když si každý může z přírody vzít, co potřebuje.

Zájem o okázalou (nad)spotřebu, charakteristickou pro nás, se podle Suzmana rodí až s rozmachem městského způsobu života. Ambice obyvatel měst určuje od samého počátku úplně jiný druh nedostatku, než jaký určoval cíle rolníků odkázaných na vlastní úrodu.

Pohání nás společenské prostředí a vlastní status v jeho rámci. Náš nedostatek už není artikulovaný jazykem absolutní nezbytnosti, nýbrž ctižádostí, závisť a dychtivostí.

A to nás také vede k ochotě pracovat přesčas a šplhat po společenském žebříčku, abychom udrželi krok se sousedy. Průmysl založený na fosilních palivech jen tomuto městskému způsobu života dodal na dynamice: „Od tohoto okamžiku začala řada lidí vnímat své povolání primárně jako prostředek k porizování dalších a dalších věcí, čímž se uzavřel kruh výroby a spotřeby, na němž stojí skoro celá dnešní ekonomika. Můžeme to pozorovat i na prioritách dělnických hnutí a odborových svazů: po valnou část následujících dvou století (od průmyslové revoluce, pozn. aut.) se zasazovaly nikoli o to, aby zaměstnanci jejich práce bavila a naplňovala, nýbrž aby vydělávali více peněz a měli více času na jejich utrácení.“

Proto se veškeré dávné předpovědi, že s rostoucím technologickým pokrokem budou lidé méně pracovat a užívat si lenosti, zcela minuly se naší žitou realitou. Touhu po růstu spotřeby, a tím i rostoucí využívání zdrojů lze proto na základě uvedeného těžko eliminovat. Spějeme tedy kvapem ke svému nevyhnutelnému konci?

Suzman není ani technologický optimista, ani prorok apokalypsy. Proto také parafrázuje slavná slova, jež už dávno napsal antropolog Richard Borshay Lee poté, co studoval izolované komunity lovců a sběračů v Botswaně: „Pořád zůstává otázkou, zda člověk vůbec dokáže ustát nesmírně složitě a nestabilní životní prostředí, které si sám stvořil, a zda nás technický rozkvět, započatý zemědělskou revolucí, dovede na práh utopie, nebo vlastního vyhnutí.“

Suzman je, zdá se, lehký optimista, třebaže nepochybuje o tom, že konfrontace s klimatickou změnou bude velmi bolestná. Předpokládá však, že jakmile s těmito katastrofami, jež si zatím neumíme příliš živě představit, budeme konfrontováni tváří v tvář, lidstvo se rychle a flexibilně přizpůsobí. A tehdy také patrně začneme být ochotni daleko méně pracovat. ■

Zatímco lovci a sběrači stěžují porozumí našim rčením, jež sajeme doslova s mateřským mlékem, jako „čas jsou peníze“ či „bez práce nejsou koláče“, zemědělci jsou vlastní. Na rozdíl od lovce totiž pro zemědělce platí, že když bude více pracovat, bude se mít lépe.